

П. А. Кліш,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології ВПШО;
А. П. Хом'як,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики
Східноєвропейського національного університету (СНУ) імені Лесі Українки

Комунікативний акт як структурна одиниця спілкування

Сучасна теорія мовної комунікації не дає однозначного визначення комунікативного акту. Завдання статті – на основі аналізу наукових досліджень розкрити суть, структуру, етапи комунікативного акту як структурної одиниці спілкування.

Ключові слова: спілкування, комунікація, комунікативний акт, комунікативне завдання, комунікативна діяльність, розуміння.

Klish P. A., Khomiak A. P. Communicative Act as a Structural Unit of Communication.

Modern theory of linguistic communication doesn't suggest any single definition of the communicative act. The purpose of the article is to reveal the essence, structure and stages of the communicative act as a structural unit of communication on the basis of scientific research.

Key words: communication, intercourse, communicative act, communicative task, communicative activity, understanding.

Метою статті є теоретичний аналіз комунікативного акту як структурної одиниці спілкування.

Постановка проблеми. Комунікація може являти собою окремий комунікативний акт, а може складатися із багатьох таких актів (упорядкованих у часі). Тому аналіз цього питання вимагає передусім дослідження структури комунікативного акту.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагомий внесок в обґрунтування проблеми спілкування зробили Б. Г. Ананьев, О. О. Бодальов, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, Л. О. Гранюк, А. О. Деркач, А. Б. Добрович, Л. В. Кондрашова, А. В. Петровський, В. А. Семиченко та ін. Аспекти мовленнєвої діяльності у спілкуванні розглянуто в працях А. О. Вербицького, В. М. Дружиніна, А. М. Ксенофонтової, В. М. Куниціної, С. О. Нікітчиної, Г. І. Щукиної та ін.

Концептуальні основи дослідження феномену спілкування розроблено в працях В. М. Бехтерева, О. О. Леонтьєва та інших психологів, які розглядають спілкування як необхідну умову розвитку людини, її соціалізації та індивідуалізації. Б. Ф. Ломов назвав проблему спілкування «базовою категорією, логічним центром загальної системи психологічної проблематики» [12, 7].

І. Д. Бех вказує на пізнання структури спілкування, моральних принципів, входження в технологію цього процесу, набуття в результаті цього професійних комунікативних прийомів і навичок, формування власного досвіду комунікативної діяльності [1]. А. О. Деркач і Н. В. Кузьміна стверджують, що спілкування виступає не стільки як обмін інформацією, скільки як процес взаємодії та взаємовпливу. Під час спілкування внаслідок систематичних контактів у ході спільної діяльності її учасники отримують різноманітні

знання про себе, своїх друзів, способи найбільш раціонального вирішення поставлених завдань. У спілкуванні проявляються емоційні стани й переживання кожного учасника тощо [3, 6].

Комунікація – це також способи, за допомогою яких людина вибудовує відносини з іншими та розуміє почуття і думки інших [14].

Є. В. Ключев комунікативним актом називає акт мовленнєвої взаємодії між носіями мови, в межах якого вони розв'язують комунікативні завдання: спілкуються, обмінюються інформацією тощо [8]. Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров визначають комунікацію як адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту [2].

При всій різноманітності підходів науковців до ролі та функції спілкування можна сказати, що всі вони зводяться до винятковості ролі спілкування як у розвитку, так і функціонуванні особистості.

Виклад основного матеріалу. Структурною одиницею спілкування як форми двосторонньої взаємодії є комунікативний акт [11]. Стосовно дослідження його структури виокремлюють три найважливіші складові: комунікатор (*Kr*) – суб'єкт, який передає повідомлення; комунікант (*Kt*) – суб'єкт, який сприймає повідомлення; і, власне, саме повідомлення – задане як деяка послідовність знаків, тобто текст (*T*). Звідси комунікативний акт можна подати у вигляді формули: $Kr - T - Kt$ [5].

Н. В. Забродська розглядає комунікативний акт як сукупність мовленнєвих актів. Якщо в мовленнєвому акті акцент робиться на дію, то в комунікативному – на взаємодію адресата й адресанта [7].

У спеціальній літературі наведено й інші спроби моделювання структури комунікативного акту. Зокрема, у зарубіжній теорії комунікації поширена

культурно-комунікативна модель мовленнєвої події американського дослідника Дела Хаймса. У його розумінні поняття «мовленнєва подія» синонімічне поняттю «комунікативний акт» [9].

На думку В. В. Красних, комунікативний акт має дві складові: дискурс та ситуацію. Дискурс виражає вербалізовану мовленнєво-мисленнєву діяльність комунікантів. Параметри ситуації визначаються її складовими: ХТО – КОМУ (учасники комунікативного акту) – ЩО (повідомлення, текст) – ПРО ЩО (змістова сторона тексту) – ЧОМУ (причина мовлення, його каузальна зумовленість, мотивація) – ДЛЯ ЧОГО (цільова зумовленість мовлення) [10].

Структурна модель комунікативного акту подається й у вигляді спіралі, в якій кожний наступний виток (комунікативний акт) синхронізується із попереднім через проміжні результати спілкування [14].

Комунікативний акт містить такі основні функціональні блоки, що виконують дії: сформулювати мету; сформулювати завдання; ініціювати дію спілкування; виконати реакцію у відповідь; оцінити реакцію у відповідь та коригувати поведінку.

Можна виокремити основні стадії комунікативних актів:

- 1) установлення контакту з реципієнтом;
- 2) визначення змістового наповнення (добір необхідної лексики, орієнтація на співрозмовника тощо);
- 3) перебіг контакту;
- 4) вихід із контакту.

Комуніканти різняться за постійними ознаками, які визначають їх комунікативний статус (стать, вік, соціальне становище, рівність, характер освіти, національність, віросповідання, місце праці) та змінними або ситуативними ознаками (йдеться про роль, яку відіграє мовець у момент комунікативного акту).

Комунікативний акт – це перш за все інтеракція, тобто взаємодія співрозмовників, під час якої вони намагаються досягти не тільки мовленнєвої, а й немовленнєвої мети. Для цього мовець використовує весь арсенал вербальних і невербальних засобів, враховує не тільки обставини спілкування, а і його емоційно-чуттєву сферу.

У більшості випадків люди спілкуються для обміну новою інформацією, знаннями, а також висловлюють прохання або спонукання один одного до дії. Перед тим як почати спілкування, комунікантам необхідно встановити певний контакт. Від нього залежить не тільки успішність акту спілкування, але і його можливість як такого. Саме тому комуніканти надають великого значення початковому етапу спілкування, способу встановлення контакту. На цьому етапі ініціатор комунікативного акту демонструє соціальну платформу, на якій буде розгортатися мовленнєва взаємодія.

Функціональною одиницею спілкування є комунікативне завдання, яке функціонує всередині комунікативного акту. Тут суттєвими є два моменти.

Перший – комунікативне завдання виконує роль спонукача мовленнєвої дії. Воно полягає у «виникненні проблемної ситуації», що завжди має для суб'єкта спонукальну силу. Тож завдання спілкування – та мета, на досягнення якої за конкретних умов спрямовано різноманітні дії, що чиняться в процесі спілкування [14].

Завдання спілкування визначають внутрішні й зовнішні умови (рівень розвитку потреби у спілкуванні, минулий досвід взаємодії, ситуація взаємодії, характер ближчої за часом дії партнера). Завдання, у свою чергу, визначає характер дії спілкування. З цим визначенням комунікативного завдання можна співвіднести другий важливий момент його трактування як функціональної одиниці комунікативного акту: комунікативне завдання є продуктивно-рецептивною одиницею, характеризує діяльність не лише мовця, а й слухача [11].

Можна виокремити два основних типи комунікативних завдань з боку мовця, це – повідомлення, подача інформації та спонукання співрозмовника до виконання якоїсь відповідної дії. Остання може бути відповідним мовленнєвим повідомленням або невербальною поведінковою реакцією слухача. При цьому форма повідомлення передусім виражається стверджувальною інтонацією (у всьому її розмаїтті), форма спонукання виражається запитальною і спонукальною інтонацією. Таке розмежування на дві основні форми мовленнєвої комунікації умовне, бо повідомлення може супроводжуватися спонуканням і навпаки [14].

У динаміці комунікативного процесу виокремлюють три етапи: орієнтування, реалізація, контроль [4, 9].

На етапі орієнтування виділяють фази:

- орієнтування в макроструктурі спілкування (у партнері, соціально-психологічній ситуації, можливості обрати адекватні засоби спілкування);
- формулювання комунікативного завдання (К-завдання) з урахуванням кожного з основних параметрів спілкування та вироблення на цьому підґрунті спільної програми спілкування.

На етапі реалізації:

- реалізація плану спільних дій;
- здійснення К-завдання, спільної стратегії спілкування;
- поступове розгортання комунікативних циклів.

На етапі контролю:

- оцінюється результативність та ефективність комунікативного процесу;
- здійснюється контроль у формі зворотного зв'язку на К-завдання, сформульоване на першому етапі комунікативного процесу.

Під час спілкування людина розкривається партнерові як особистість з індивідуальними характерологічними рисами, емоційними, вольовими, інтелектуальними властивостями, поведінковими можливостями. У їх розумінні й полягає головна ознака комунікативного акту [14].

Розуміння – осмислення конкретної інформації, що передається за допомогою слів, знаків, учинків, дій; здатність людини осмислити, досягнути зміст, значення інформації; відображення тексту і його переоцінка у новому контексті. Йдеться про розуміння: безпосереднього змісту окремих слів, фраз, вислову загалом; прямо не висловлених думок (розуміння підтексту); явно не визначених мотивів поведінки або окремих учинків співрозмовника тощо [13].

Сприйняття тексту, безумовно, є необхідною умовою його розуміння, але текст можна почути і, тим не менш, не зрозуміти. Отже, ми повинні від тексту як послідовності знаків відрізнити зміст і / або значення цього тексту. Але – і тут коріниться одна з можливих причин нерозуміння – зміст, вкладений комунікатором у текст, може не збігатися з тим, який комунікатор розуміє. Виникле непорозуміння може бути результатом помилки (один із суб'єктів неправильно розуміє зміст якогось слова у тексті), наслідком використання багатозначного терміна (різні суб'єкти використовують різні його змісти) тощо.

Значення слова може бути зрозуміле лише в контексті речення як найменшої одиниці мовлення, що висловлює закінчену думку. Водночас смисл окремого речення можна зрозуміти лише в контексті певного уривка тексту (принцип взаємодії частин і цілого). Критерієм розуміння є сформульована у слові думка, яка відображає знання істотних ознак предмета чи явища. Уміння охарактеризувати словами те, що осмислюється, свідчить про правильне розуміння [14].

Умови успішної комунікації сформульовано в постулатах Грайса [4]. Так, постулат кількості передбачає, що повідомляється рівно стільки інформації, скільки потрібно для певної мети спілкування і для подальшого успішного продовження

розмови. Постулат якості зводиться до того, що комуніканти виходять із презумпції достовірності інформації, тобто інформація не повинна бути неправдивою. Постулат релевантності інформації передбачає важливість повідомлення відповідно до певних умов спілкування. Постулат манери мовлення передбачає ясність, логічність, послідовність та виразність мовлення. Постулат кооперації уточнюють принципи ввічливості й тактовності звертання, які враховують, що будь-яке спілкування проходить у рамках соціально прийнятної поведінки, оскільки забороняється завдавати мовою своєму співрозмовникові будь-якої шкоди.

Для організації ефективного мовлення слід мати на увазі й такі вимоги: мовлення повинно відповідати інтересам аудиторії – необхідно враховувати вік, професію, освіту адресантів; мовлення має бути конкретним; процес мовлення передбачає конкретну реакцію – мовлення, яке нікому не потрібно, не виконує своєї функції; мовлення повинно мати мету – завдання мовлення переконувати, інформувати; мовлення має відповідати вимогам свого часу.

Висновки. Структурною одиницею спілкування як форми двосторонньої взаємодії є комунікативний акт. Моделювання його структури допомагає краще зрозуміти природу та механізми функціонування словесного спілкування.

Усередині комунікативного акту функціонує комунікативне завдання, яке виконує роль спонукача мовленнєвої дії, а також є продуктивно-рецептивною одиницею.

Головною ознакою комунікативного акту є розуміння, що виражає здатність людини пізнати суттєве, істотне в іншій людині задля досягнення максимальної відповідності суджень, оцінок, уявлень про неї об'єктивним рисам, властивостям та можливостям.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості. Сходження до духовності / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Рус. яз., 1990. – 250 с.
3. Гойхман О. Я. Речевая коммуникация / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина. – М. : Инфра, 2007. – 272 с.
4. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М. : Прогресс, 1985. – С. 217–237.
5. Гриненко Г. В. Понимание как составляющая коммуникативного акта / Г. В. Гриненко // Мир психологии. – 2001. – № 3. – С. 50–60.
6. Диалог с будущим через сегодняшнюю деятельность // Познание и общение / под ред. Б. Ф. Ломова, А. В. Беляевой, М. Коула. – М. : Наука, 1988. – С. 34–41.
7. Забродська Н. В. Передумови успішної комунікації / Н. В. Забродська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 22. – С. 113–115.
8. Ключев Е. В. Речевая коммуникация / Е. В. Ключев. – М. : Приор, 1998. – 224 с.
9. Коваль С. Л. Модель коммуникативного акта в прикладных задачах речеведения / С. Л. Коваль // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии : труды междунар. конф. «Диалог-2006», 31 мая – 4 июня 2006 г. – М. : Изд-во РГГУ, 2006. – С. 230–235.
10. Красных В. В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации / В. В. Красных, Д. В. Гудков, И. В. Захарченко, Д. В. Багаева // Вестн. МГУ. – Сер. 9 «Филология». – 1997. – № 3. – С. 38–75.
11. Леонтьев А. А. Педагогическое общение. Новое в жизни, науке, технике / А. А. Леонтьев // Педагогика и психология. – 1979. – № 1. – С. 48.
12. Ломов Б. Ф. Проблема общения в психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1981. – С. 3–12.
13. Українсько-російський психологічний тлумачний словник / авт.-упорядн. В. М. Копоруліна. – Х. : Факт, 2006. – 400 с.
14. Хом'як А. П. Педагогічні технології формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Алла Петрівна Хом'як. – К., 2010. – 20 с.